

merkwaardige straatnamen in amsterdam

*eindejaarsquiz 2015
samengesteld voor
Theo Bakkers Domein
door Anneke Huijser*

1. De Nes

De twee oude huizen op bovenstaande foto stonden in de Nes en op de hoek met de Grimburgwal. Tegenwoordig staat er een modern pand waarin een optiek is gevestigd.

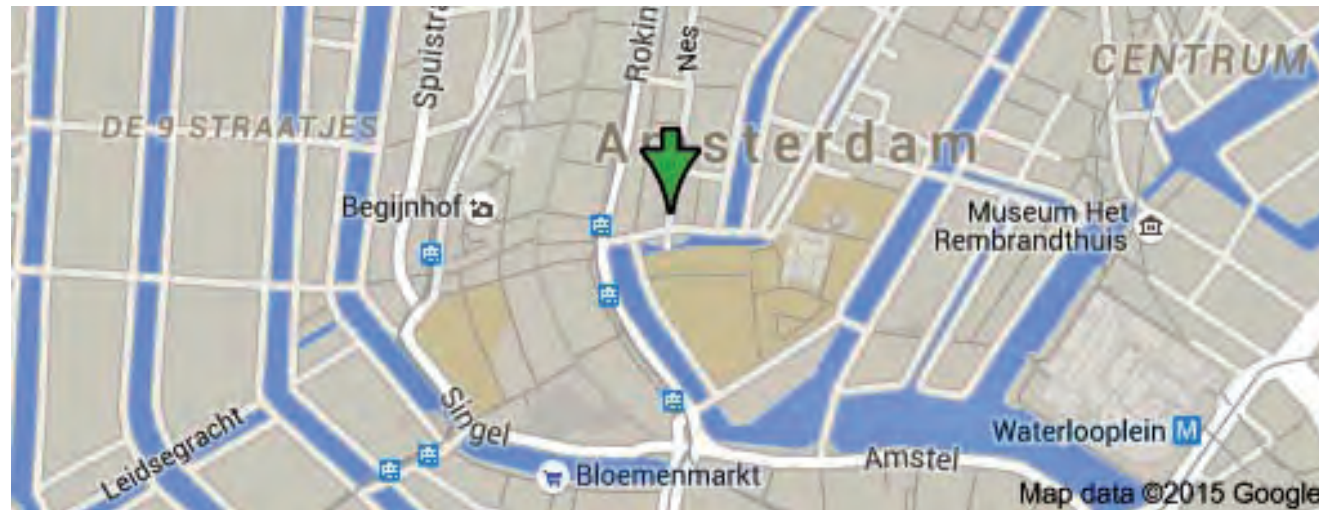
De Grimburgwal was oorspronkelijk een zijarm van de Amstel, de Grim, wat “modderige sloot” betekent. De buurt rond de gracht werd Grimmenes genoemd. In 1546 werd de Grimnessesluis aangelegd, in het verlengde van de Nes, om de Grimburgwal te kunnen afsluiten van de Amstel. Deze sluis bleef bestaan tot hij in 1868 werd gesloopt. Maar nu de Nes. Dit is een van de oudste straten van Amsterdam. Rond 1400 werden er op de langwerpige drassige landtong, in het Middelnederlands een nesse (neus) genaamd, vanwege de goedkope grond vooral kloosters gebouwd. De Nes is een smalle straat, evenwijdig aan het Rokin tussen de Dam en de Grimburgwal. Tot in de zeventiende eeuw noemde men het noordelijk deel Gansoord.

Aan het eind van de middeleeuwen telde Amsterdam ongeveer twintig kloosters, waarvan vijf in het laatste stukje van de Nes. De namen van de stegen die uitkomen op de Nes verwijzen hier nog steeds naar. Tegenwoordig is er nog een steeg met de naam Gebed zonder End en ook zijn er de Sint Barberensteeg en de Cellebroerssteeg. Na de Alteratie van 1578 kregen de kloostercomplexen andere functies. Zo ontstond hier onder meer het Binnengasthuis op de plaats van het Oude en Nieuwe Nonnenklooster.

Al in de 19e eeuw was de Nes een uitgaanscentrum. Naast bordelen vond men hier café chantants en artiestencafés. Later werd het een centrum voor de tabakshandel. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw zijn er weer zijn er diverse theaters in de Nes gevestigd, waaronder Frascati, De Engelenbak, het Vlaams Cultureel Centrum, De Brakke Grond (waarvan de naam ook verwijst naar het vroegere moeras), Tobacco Theater en het ‘Comedy Theater in de Nes’.

1. De Nes, hoek Grimburgwal

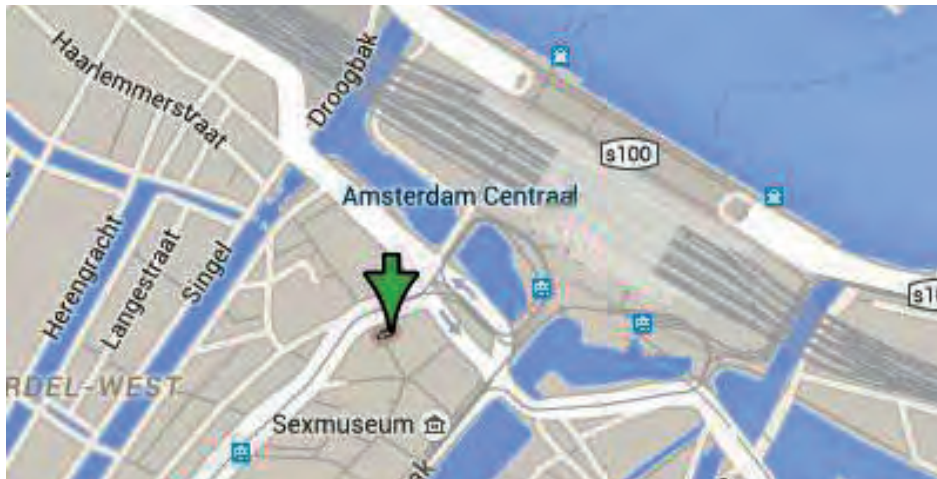
2. Ramskooi

Op de foto is de Ramskooi te zien toen het nog zijn oorspronkelijke lengte had. De Ramskooi is nu een doodlopend straatje te bereiken vanaf de kop van de Nieuwendijk. Voorheen liep het door tot de Prins Hendrikkade, maar aan het eind van de eerste wereldoorlog werd de Ramskooi, afgesloten, die al in de oudste aantekeningen werd aangegeven als de route van de Stille Omgang. De zeer welvarende rederij de Koninklijke Hollandsche Lloyd bouwde daar op de hoek van de kade en de Martelaarsgracht een gigantisch kantoorgebouw en kreeg toestemming om de steeg gedeeltelijk te bebouwen, ondanks de protesten van katholieke zijde. De naam van de steeg is mogelijk afgeleid van een Noorse houtkoper Jan Ran, die hier een eendenkooi had. In de 16e eeuw heette de steeg Jan Ranskoy. Maar dit is slechts een veronderstelling.

2. Ramskooi
Rechts Prins Hendrik-
kade, hoek Ramskooi

3. Lange Nieuwstraat

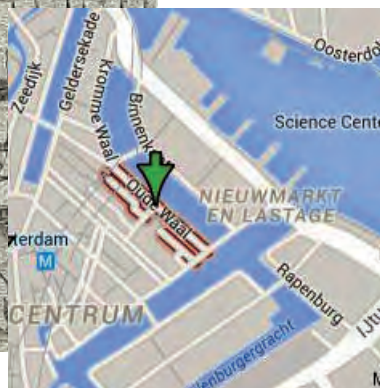
In het winkelpand met de vlaggen op nummer 14 was in de tijd dat de foto werd gemaakt een slagerij gevestigd. Tegenwoordig zit er een giftshop, met een reclamebord dat behoorlijk afdoet aan de mooie winkelpui. De Lange Nieuwstraat loopt van de Warmoesstraat naar de Oudezijds Voorburgwal. Aan de overkant hiervan gaat hij over in de Korte Nieuwstraat, die uitkomt op de Oudezijds Achterburgwal. In de Middeleeuwen heette de straat Sint Geertruydenstraat en was met de Warmoesstraat het woongebied voor vermogende kooplieden. De naam van de straat is een verbastering van liesdel, een del of dal waar lissen groeien. Oorspronkelijk was het gebied een moerassig stuk land. Op de plaats van de latere straat bleef de naam Liesdel voortleven, maar verbasterde eerst tot Niesdel en daarna tot Nieuwstraat. De brug tussen de Korte en de Lange Nieuwstraat heet nog altijd de Liesdelsluis.

4. Oude Waal

Op de foto zien we v.l.n.r. de nummers Oude Waal 20 (ged.), 19, 18, 17, enz. Deze huizen vormen heden ten dage nog een karakteristiek en monumentaal beeld op deze gracht. De Oude Waal loopt langs de Waalseilandgracht van de Binnen Bantammerstraat tot de Oudeschans; op de hoek staat de Montelbaanstoren.

Het Waalseiland vindt zijn oorsprong in de Oude Waal, waarin het woord “waal” de betekenis heeft van een door palenrijen omgeven stuk water waarin schepen konden overwinteren of gerepareerd konden worden. De naam Oude Waal geeft aan dat deze waal is vervangen door een nieuwe waal, omdat de Oude Waal te ondiep was voor de groter wordende schepen.

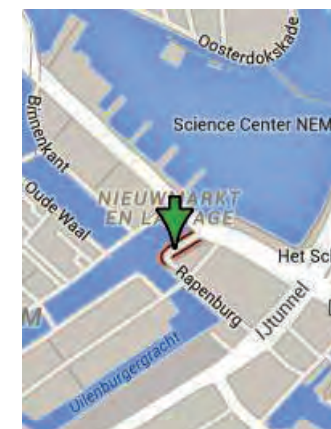

5. 's-Gravenhekje

Het grachtje 's-Gravenhekje loopt van de Prins Hendrikkade tot aan de straat Rapenburg.

De foto toont v.l.n.r. de panden 2-6 aan het 's-Gravenhekje. Wat niet op deze foto staat is het bekendste pand en wel het West-Indisch Pakhuis op nummer 1, daar waar de Oudeschans het IJ in stroomt. Het West-Indisch Pakhuis in dateert uit 1642 en deed oorspronkelijk dienst als opslagruimte voor handelswaren van de West-Indische Compagnie (WIC) in Amsterdam. Op de begane grond werden huiden opgeslagen en geperst die uit handelsposten zoals Nieuw-Amsterdam (het huidige New York) naar Amsterdam werden vervoerd. Tussen 1647 en 1674 diende het pand tijdelijk als hoofdkwartier van de WIC.

De naam 's-Gravenhekje kwam al aan het einde van de 18e eeuw voor en verwijst naar een vroegere opslagplaats van hout. Blijkens een keur uit 1663 mocht deze houtplaats alleen worden afgesloten met een hek. Verondersteld wordt dat een houtkoper met de naam de Graaf de eigenaar was en een hek had geplaatst, de Graaf's hek. Later verbasterde dit tot 's-Gravenhek en tegen het einde van de 18e eeuw 's-Gravenhekje.

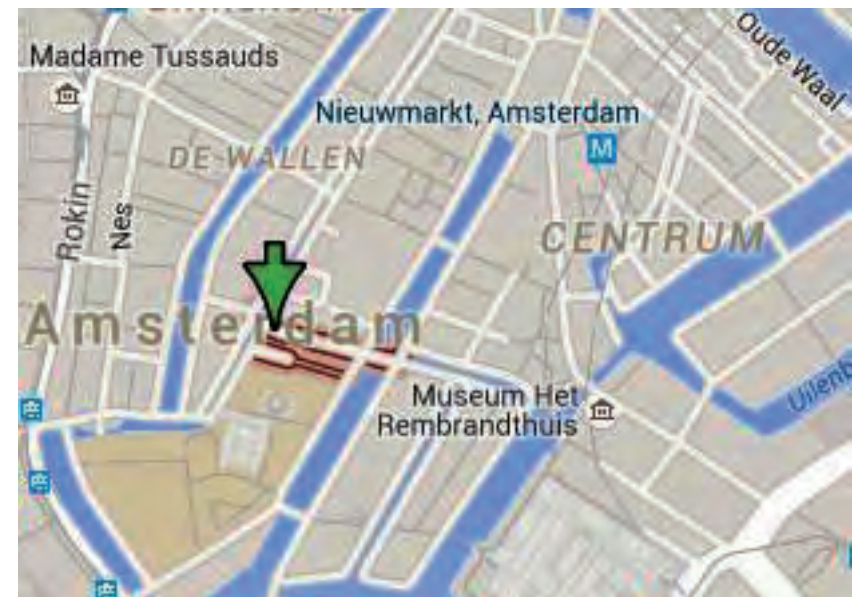
6. Rusland

Op de foto staan drie opvallende huizen met kleine ruitjes in de ramen aan 'het' Rusland, v.r.n.l. de nummers 17, 19 en 21. De twee panden met de rechte daklijsten stammen uit de 18e eeuw en heten Huize 'd' Palmboom. Tegenwoordig vormen zij samen met het pand met de trapgevel Brasserie de Palmboom. De naam van de straat, die tussen de Kloveniersburgwal en de Oudezijds Achterburgwal ligt en opvallend breed is voor een straat in de binnenstad, kwam al voor in een akte uit 1403 met de naam Willem Ruusschentuin. Deze naam verbasterde in de loop der jaren via 't Ruysenlandt, 't Russeland en 't Ruslant tot het Rusland.

6. Rusland

7. Rapenburg

Op bovenstaande foto zien we de huizen van de straat Rapenburg 101, 99, 97, enz. (v.r.n.l.)

De straat Rapenburg (niet te verwarren met een het eiland Rapenburg is gelegen tussen de Peperstraat en het Rapenburgerplein, maar de huizen op de foto staan aan het stuk tussen de Foeliestraat en het Rapenburgerplein. Tegenwoordig wordt het Rapenburg doorsneden door de snelweg in de Foeliestraat die naar de IJtunnel leidt. De Oude Waal loopt op het Waalseiland van de Binnen Bantammerstraat naar de Oudeschans, waar de Montelbaanstoren staat. Het (schier)eiland Rapenburg is met Uilenburg en Valkenburg (ook wel Marken genoemd) een van de in het IJ aangeplempte eilanden die in 1593 binnen de stad te liggen kwamen. Het eiland wordt begrensd door de Prins Hendrikkade, de Oudeschans, de Rapenburgwal en de Schippersgracht. De hoofdstraat heeft de naam van het eiland gekregen. De herkomst van de naam is helaas niet bekend. Ook voor het Leidse Rapenburg is geen verklaring gevonden.

Links Rapenburg, rechts Rapenburgerplein

7. Rapenburg

Dezelfde huizen als op de quizfoto, maar nu tot de hoek van de Rapenburgerplein.

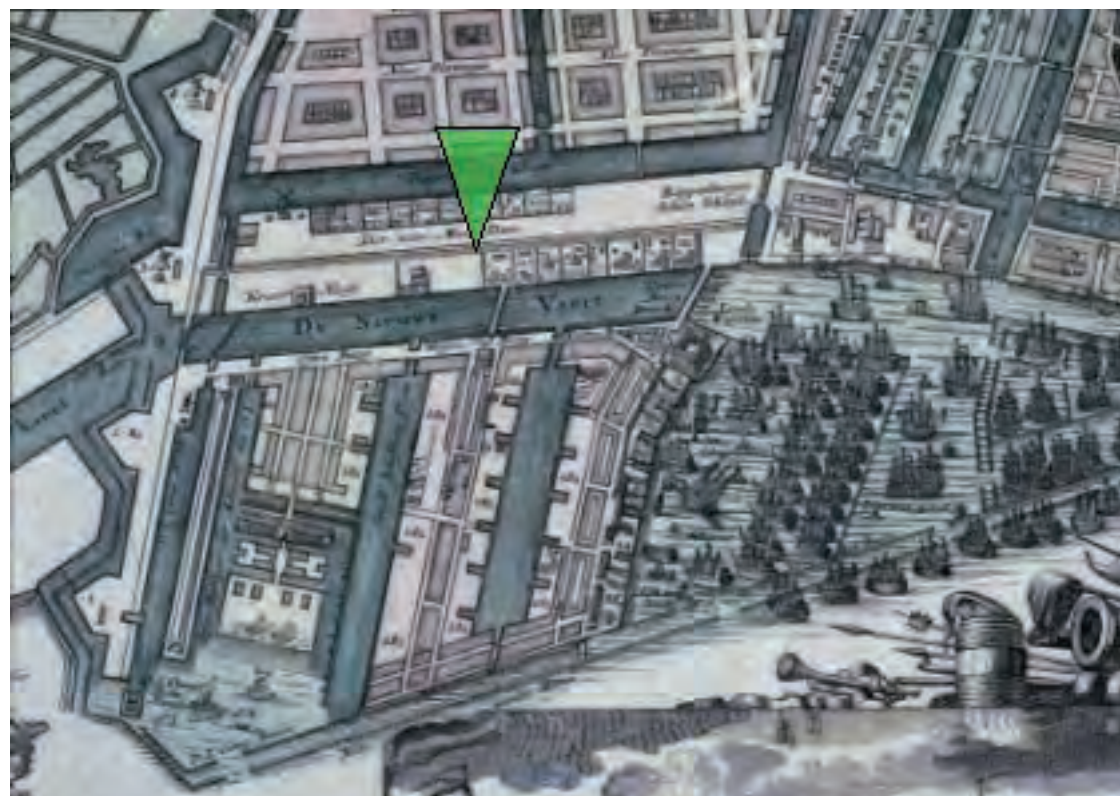

8. Hoogte Kadijk

De foto toont ons v.r.n.l. de nummers 50, 52, en 54 aan de Hoogte Kadijk. De huizen zijn gerenoveerd en verfraaien het straatbeeld met hun lange aaneengesloten rij halsgevels.

Toen buiten de oude middeleeuwse zeedijk, de Sint Antoniesdijk, veel land was aangeslibd, werd ten noorden daarvan langs het IJ een zomerdijk of kadijk aangelegd. Oorspronkelijk werd er gesproken van de Nieuwe Zeedijk, maar deze naam raakte in onbruik. In de zeventiende eeuw werd deze kade verder opgehoogd en kwam het land waar de wijk de Plantage werd aangelegd binnendijks te liggen. Het lage land langs de verder verhoogde dijk werd voortaan Laagte Kadijk genoemd, het hoge deel werd Hoogte Kadijk

9. Spui

Op de foto zien we de panden Spui 4-8 (v.r.n.l.) tussen rechts het Rokin en links de Kalverstraat. Tegenwoordig is winkelketen Christine le Duc gevestigd op nummer 6 (met de erker). Het Spui is oorspronkelijk de naam van het water dat tot 1425 de zuidgrens van de stad Amsterdam vormde. (Een spuisluis, ook: keersluis, is een sluis bedoeld om binnenwater te spuien en buitenwater te keren). Op de plaats waar dit water het Rokin in stroomde werd in het verlengde van de Kalverstraat de Osjessluis aangelegd. Toen eind 15e eeuw het Singel gegraven werd, kreeg het water een tweede sluis bij het Singel, het Boerenverdriet. Dat heette zo in de volksmond omdat deze sluis erg smal was. Tegelijkertijd met de demping van de Nieuwezijds Achterburgwal (de tegenwoordige Spuistraat) werd dit gedeelte van het Spui naar het Singel in 1867 gedempt. De rest van het Spui werd in 1882 gedempt. Ook de Nieuwezijds Voorburgwal werd vervolgens in 1884 gedempt.

9. Spui

10. Droogbak

De foto laat een markant pand met een torentje zien. Dit is Droogbak nummer 13, op de hoek met de Buiten Visserstraat. Het huis is in 1883 gebouwd door architect A.C. Bleys in opdracht van het R.K. 'Oude Armenkantoor' als huisvesting voor twee gezinnen.

De naam 'Droogbak' kwam al in de eerste helft van de 17e eeuw voor. Het is niet duidelijk wat de oorsprong van de naam is. Het verwees mogelijk naar een plek voor het drogen van haringen of geveerd laken, of naar een scheepshelling voor onderhoud van schepen.

Overigens heeft Droogbak als straat een vreemde L-vorm, namelijk vanaf de De Ruijterkade tot het begin van het Singel loopt deze onder de NS-sporen door, om dan een haakse bocht naar rechts te maken, om bij de Buiten Wieringenstraat over te gaan in de Haarlemmer Houttuinen.

Het gebouw De Droogbak, dat de gelijknamige straat domineert, werd in 1884 gebouwd als groot, prestigieus administratiekantoor van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij. Het gebouw, in uitbundige neorenaissancestijl werd ontworpen door C.B. Posthumus Meijes en na vele bestemmingen als Raad van de Arbeid, Rijksadministratiegebouw en Hogeschool van Amsterdam, op dit moment in gebruik als advocatenkantoor.

10. Droogbak, hoek
Buiten Visserstraat

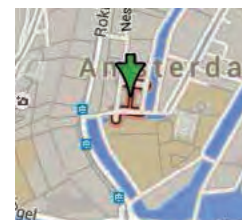

12. Gebed zonder End

Op de foto van Jacob Olie uit 1892 zien we dit steegje in de richting van de Grimburgwal.

De naam van de steeg, die op de muur geschilderd is omdat het bord veelvuldig werd gestolen, verwijst naar de vele kloosters die in de middeleeuwen in dit deel van Amsterdam stonden. Op de plek van het Gebed zonder End stond het Sint Claraconvent, een nonnenklooster dat rond 1397 gesticht werd. Het kloostererf omvatte het zuidelijkste blok tussen de Nes en Oudezijds Voorburgwal, maar reikte net niet tot aan de Grimburgwal omdat hier de middeleeuwse stadswal lag.

12. Gebed zonder End

12. Kattengat

Kattengat 8 en 6, met links de ingang van de Koggestraat. Rechtsboven is nog net een stukje van de Ronde Lutherse Kerk te zien.

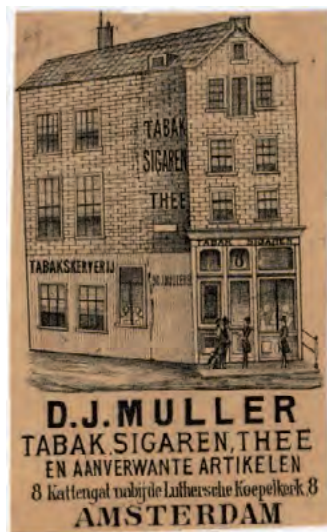
Het trapgevelhuisje op nummer 6 rechts is de tweeling van het huis er naast op nummer 4. Zij heten De Gouden en de Zilveren Spiegel. Na demping van de oorspronkelijke sloot, bouwde de zeepzieder Laurens Jansz Spiegel hier, bij wijze van belegging, de panden Kattengat 4 en 6 en plaatste, als verwijzing naar zijn familienaam, beeldhouwde spiegels op de geveltoppen. Tegenwoordig is in beide panden een restaurant gevestigd.

Het Kattengat is een kort straatje. De straat loopt van oost naar west en begint daar waar het Hekelveld overgaat in de Spuistraat. Bij de Smaksteeg komt de straat uit op de Stromarkt gelegen aan het Singel. Oorspronkelijk was het Kattengat een smal grachtje in een V-vorm, dat van de Nieuwezijds Achterburgwal (de tegenwoordige Spuistraat) in twee gedeelten naar het Singel liep. In de tweede helft van de 19e eeuw is het grachtje gedempt. De linker poot van de V heet sinds 2 oktober 1873 Koggestraat. Het Kattengat is in 1936 door sloop aanzienlijk verbreed. De naam Kattengat verwijst mogelijk naar een nauwe doorgang van de smalle gracht, een gat zo smal dat er geen kat door kon. Een andere verklaring voor de naam is de vroegere bodemgesteldheid, drassig land waar kattenkruid groeit.

12. Kattengat

13. Binnenkant

Het huis met de rechte lijstgevel is Binnenkant 26 gebouwd in de 17de-eeuw, verbouwd in 1764. De fraaie lijstgevel is in Lodewijk XV-stijl, een rechte kroonlijst met vier consoles en attiek met open balustrade met gesloten middeendeel met wapen en kuif en hoekvazen, hardstenen gevel, schilddak, geaccentueerde middenas met raamomlijstingen, mooie stoep met harpstuk en flesbalusters. Een beeld van Minerva en trappenhuis met lantaarn met stucréliëf en twee kariatiden, fraai gesneden trapbalusters, alles in Lodewijk XV-stijl. Kortom een schitterend monumentenpand.

De Binnenkant is onderdeel van het Waalseiland, een in 1634 uit het IJ aangeplempt eiland. Het Waalseiland ligt aan de Waalseilandgracht, en wordt aan de oostzijde begrensd door het eveneens aangeplempte Rapenburg, dat echter een stuk ouder is. De kade tegenover de Lastage heeft de naam Binnenkant, de kade tegenover Rapenburg heet Kalkmarkt en de kade aan het Oosterdok heet van oorsprong Buitenkant, maar deze laatste werd in de negentiende eeuw hernoemd tot Prins Hendrikkade.

13. Binnenkant

**Beeld van Minerva
in het trappenhuis
van Binnenkant 26**

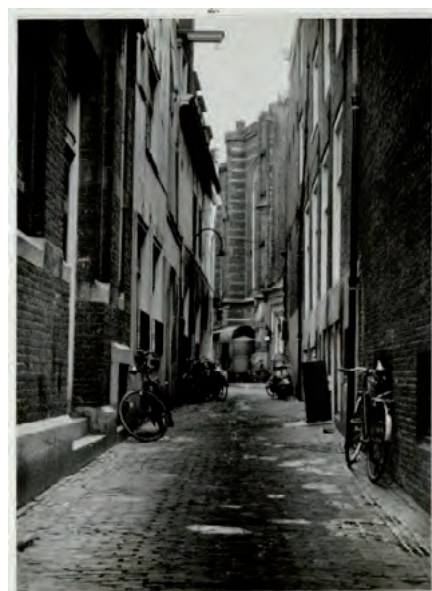

14. Blaeu Erf

De foto toont het Blaeu Erf gezien naar 't Hol. Het steegje is genoemd naar het bekende geslacht Blaeu van drukkers en uitgevers van kaarten en atlanten, dat van 1638 tot 1672 hier zijn drukkerij had. Willem Jansz Blaeu (1571-1638) had aanvankelijk een boekhandel op het Damrak, waar hij o.a. ook globes, land- en zeekaarten verkocht. Zijn drukkerij kwam na verloop van tijd op de Bloemgracht terecht, maar in 1666 liet zijn zoon Joan Blaeu deze verplaatsen naar een straat bij de Gravenstraat achter de Nieuwe Kerk, dat nu nog steeds Blaeustraat heet. In 1672 brandde de drukkerij volkomen af en dat betekende een groot verlies voor de 75-jarige Blaeu. Zijn zoons probeerden de handel weer op te bouwen, maar slaagden daar niet in, zodat dit het einde betekende voor dit vak. De vrouw van Blaeu liet na de brand een deel van de straat opnieuw bebouwen met huurwoningen (die er nog steeds staan), waardoor hier de naam Blaeu Erf ontstond.

14. Blaeu Erf

Links:
Blaeustraat

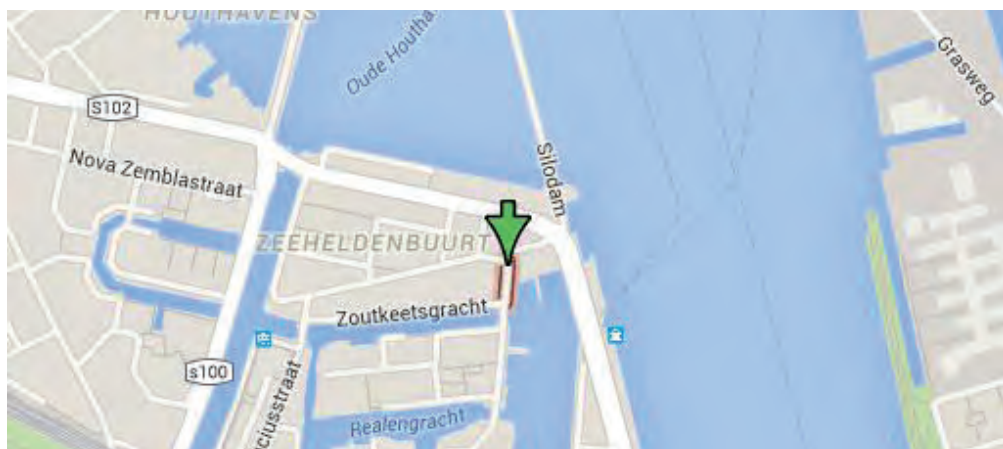
Rechts:
Willem
Jansz Blaeu

15. Bokkinghangen

Het Bokkinghangen zoals het er op de tekening van Herman Misset uit 1904 uit ziet bestaat niet meer. Alle oude gebouwen uit het straatje hebben inmiddels plaats gemaakt voor nieuwbouw. Van Jacob Olie, die op de Zandhoek, over de brug in het verlengde van Bokkinghangen woonde, bestaat echter een aantal fraaie foto's van weleer. Bokkinghangen is een korte straat tussen de Zoutkeetsgracht en het Barentszplein. Zuidelijk van de straat is de brug naar de Zandhoek. Een bokkinghang is een schuur waar haring wordt opgehangen om gerookt te worden. Bij keur van 1652 werd dit gedeelte in het verlengde van de Zandhoek (op de tekening na de brug) en dat aan de andere kant aansloot op bolwerk het Blauwhoofd (nu Barentszplein) aangewezen voor de rokerijen.

15. Bokkinghangen

Bronnen voor deze eindejaarsquiz:

Wikipedia, Google, Beeldbank Stadsarchief Amsterdam.

Martha Bakker (red.), Stadsatlas van Amsterdam. Straatnamen en brugnamen verklaard. Amsterdam Publishers 2006

J.H.Kruizinga en J.A.Banning. Amsterdam van a tot z. Strengholt 1966

Jos. F. Steussy, Straten schrijven historie. Schoonderbeek 1951

J.A. Wiersma, De naam van onze straat. Stadsdrukkerij van Amsterdam 1978

De topografische bijzonderheden van Amsterdams ontwikkeling

○ = elders in de lijst ook al genoemd * = ondersteunend artikel van andere auteur

Middeleeuws Amsterdam

- De cope-ontginning van Amstelland
- Poerte ende Vrihede van Amstelredamme
- De eerste 300 jaar in het bestaan van Amsterdam
- Stadspoorten op de Nieuwendijk
- Is de Nieuwezijds wel gegraven?
- De kop van de Nieuwendijk, een 14^e-eeuwse stadsuitbreiding
- De Boerenwetering en zijn loop door Amsterdam
- Hoe oud is het Damrak als kade langs de Amstel?
- Middeleeuwse kloosters van Amsterdam
- Het Sint Anthonius gasthuis (Leprozenhuis)
- * Het Leprozenhuis te Amsterdam, I. H. van Eeghen 1955
- Het Kartuizerklooster Sint Andries ter Zaliger Haven
- In den Uutersten Nesse bider Amstel; Binnengasthuis
- De metamorfose van die Plaetse tot de Dam
- Amsterdam, van Heren, van bisschoppen en van graven
- Amsterdam, van Hoeken en Kabeljauwen
- Pacificatie, Satisfactie & Alteratie
- Het Papeneiland

Amsterdams nijverheid, handel en transport

- Markten van Amsterdam (locaties door de eeuwen gevolgd)
- * Botermarkt en Kaasplein, Dr. A. Halberstadt 1910
- Beurtvaarders, trekschuiten en overzetveren
- Middeleeuwse bierbrouwerijen in Amsterdam
- Vroege industriegebieden: Stadsrietlanden, Zaagmolensloot, Mennonietensloot, Overtoomsevaart, Kwakerspoel en Zaagmolenbuurt
- * Molens in Stadsrietlanden, Mr. J. H. van den Hoek Ostende
- * Het einde van de korenmolens op de bolwerken aan de Singelgracht, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1972
- * Precario en Windgeld, Mr. J.H. van den Hoek Ostende, 1969
- Geschiedenis van Rederij J.H. Bergmann
- Geschiedenis van Rederij Boekel
- Geschiedenis van het Leidseplein en Hirsch & Cie
- De geschiedenis van de Haarlemse tram (NZH)
- De geschiedenis van de Waterlandse tram (NHTM)
- Straattypen en standwerkers
- Straathandel

- Stadschroniqueurs in de 17^e en 18^e eeuw
- Topografische tekenaars in Amsterdam
- Topografische fotografen in Amsterdam
- Amsterdamse architecten
- Wereldtentoonstelling van 1883
- Casino, Musis Sacrum en Huize Bob
- Brouwerij De Hooiberg & Die Port van Cleve
- Van Liesveldsche Bijbel tot Beursplein 5: Bible Hotel

Amsterdam havenstad

- Zeehaven in beweging, met de Lastage, Rapenburg, Marken en Uilenburg, het Waalseiland en de Oostelijke eilanden Kattenburg, Wittenburg en Oostenburg
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- * Opkomst der Amsterdamse haven, W. H. M. de Fremery
- * Geschiedenis Amsterdamse scheepsbouw, Dr. L. van Nierop
- Van Petroleumhaven tot grootste benzinehaven ter wereld

Stadsuitleg 1578-1596

- De Eerste en Tweede Uitleg 1578-1596
- Rembrandtplein, metamorfose van een onbedoeld plein
- Vlooienburg & Zwanenburg
- De Haarlemmerbuurt, verdeeld over 2e en 3e Uitleg
- De eerste Joodse gemeenten en hun synagogen

Stadsuitleg 1609-1700

- De Derde en Vierde Uitleg 1609-1700
- Die Verheelinghe; geschiedenis van de Leidsegracht
- De Amsterdamse schans en bolwerken
- De Trapjesschans, een nijver stukje Schans
- Westelijke eilanden Bickers-, Prinsen- & Realeneiland
- De vijf grote wagenpleinen
- Het ontstaan van de Jordaan
- Gangen en hoven van de Jordaan
- De vertraagde bebouwing van de Driehoekstraat
- De Plantage, een geslaagde mislukking
- Amstelkerk, noodgebouw met eeuwigheidswaarde

Stadsuitleg 1877-1921

- Annexaties 1877-1921
- Stadsontwikkeling en de politiek

- Spaarndammerbuurt en Zeeheldenbuurt
- Van Smalle Pad tot Planciusstraat
- Het Museumkwartier en de Waskaarsenfabriek
- Stads- en Godshuispolder, een stukje Amsterdam in de polder
- De Da Costabuurt en de Réveilbeweging, Ria Scharn
- * Westerplantsoen in de Zeeheldenbuurt, A. Huyser
- * De wet kent geen steden, Drs. J. P. Janse, 1992 (annexatie Nieuwer-Amstel)
- * Dorpse straten in de stad, Ph. Spangenberg 1995-1996

Amsterdam-Noord

- Volewijckslanden en Buiksloterham, de ruggegraat van Noord
- De geschiedenis van de Waterlandse tram
- * Industrie Buiksloterham Wim Huissen
- * ENTOS Wim Huissen
- * ELTA Wim Huisen

Verkeersdoorbraken

- Damstraat-Paleisstraat 1865-1914
- Raadhuisstraat 1894-1897
- Vijzelstraat 1917-1935
- Weesperstraat 1959-1969; de Wibaut-as

Amsterdam en het water

- Amsterdams Waterstaat
- Raadselachtige waterwerken
- Sluizen, keringen en duikers in Amsterdam
- Donkeresluis
- Stadsuitleg en de omringende waterschappen en gemeenten
- 't IJ, van getijdekreek via waterwolf tot droogmakerij
- Van open havenfront tot Open Havenfront
- De vreemde geschiedenis van de Kostverlorenwetering en de overtoom
- Aanloop tot het Noordzeekanaal, Amsterdam op z'n smalst
- Hoe komt de Mirakelbrug aan z'n naam?

Jaarboeken, enzovoort

- Jaarboek 2015, 50 opstellen over Amsterdamse items
- Jaarboek 2016, 11 opstellen, idem
- Jaarboek 2017, 6 opstellen, idem
- Index quizpagina's 2014 en later, kleinere onderwerpen